

Fig. 1. Ketting. Ydre, set fra øst.

L. L. 1959

KETTING KIRKE

ALLSØNDER HERRED

Kirken var i katolsk tid viet *S. Laurentius* (sml. kirkens segl)¹. Til belysning af dens forhold i middelalderen tjener, at Ketting nævnes som kongelev i Kong Valdemars jordebog. 1544 omtales et menighedsvalg², men i øvrigt har kirken i hvert fald fra reformationen ligget under landsherren³, på hvis vegne lensmanden på Nyborg 1651 erklærede, at bønderne på Als ikke som andre havde kaldsret, idet denne udøvedes af lensmanden på Nyborg⁴. 1670 overdrog kongen hertug Ernst Günther patronatsretten, dog således, at kirken skulde forblive under Fyns stift, og at kgl. konfirmation skulde indhentes ved præstekaldelser⁵. 1848/52 overtoges kirken af den danske stat.

Siden middelalderen er sognet blevet stærkt reduceret⁶, jfr. Asserballe (p. 2441) og Augustenborg (p. 2161), hvis beboere — med undtagelse af de fyrstelige betjente — sogtede til Ketting, ligesom kirkegården var fælles (jfr. p. 2169).

Som de øvrige sønderjyske kirker led Ketting under Brandenborgernes plyndring (jfr. †kalke, p. 2468). 1851—54 anvendtes kirken til krudtmagasin⁷.

Forskellige *sagn* er knyttet til kirken og dens inventar, således til »troldkammeret« i tårnet (p. 2460), sidealtertavlen (p. 2466) og klokke nr. 2 (p. 2478).

Kirken ligger midt i den gamle landsby, på en banke, der er så høj, at kirkens syldsten er hævet over tagryggene på husene ved bankens fod. Fra byg-

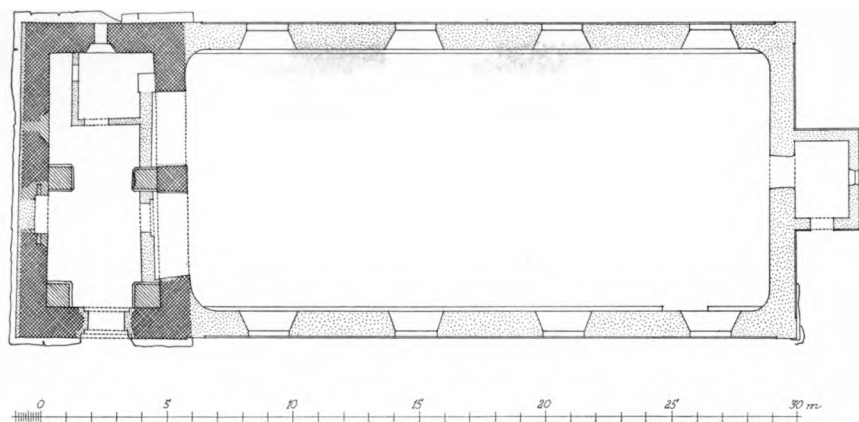

Fig. 2. Ketting. Plan. 1:300. Målt af John Petersen 1958. Tegnet af Holger Schmidt 1961.

ningen falder kirkegården, der må være stærkt reguleret i 1800'rne, bl.a. 1883⁸, terrasseformet til alle sider. I øst er der nu kun plads til et enkelt gravsted og i nord og vest til nogle få på den mellemste terrasse; den største begravnelsesplads findes på et faldende terræn mellem sydsidens to øvre terrasser. Kirkebankens kampestenssatte fod og bevoksningen på skrænterne udgør kirkegårdens indhegning. 1589⁹ omtales kirkegårdsmuren som noget forfalden¹⁰. Hovedindgangen findes ved foden af bankens sydvestre side, hvor der er en køreport mellem fodgængerlåger, som alle har gotiserende støbejernsfloje hængt på piller af samme materiale og formentlig anskaffet 1856¹¹ som afløsning for en ældre jernport, der omtales som ødelagt 1854 efter kirkens benyttelse til krudtmagasin¹². Fra denne port snekler kørevejen sig op ad bankens vestside, frem til tårnets syddør. I øst, halvvejs oppe på banken, findes en anden køreport, med jerngitterfloje mellem støbejernspiller. — En vestre port er nævnt 1783¹³ og en nordre 1861¹⁴.

†*Kirkeriste* omtales 1729¹⁵, een i vestporten 1783¹³.

†*Klokkehus* (?). »Die kleine Thurm am Kirchhof«, nævnt 1725¹⁵, kan muligvis være et fritstående klokkehus, men i så fald må det 1725 og længe forinden have tjent et andet formål, thi kirkens tre klokker (p. 2478) var op-hængt i det murede tårn og i korets tagrytter.

Kirken består af et bredt, romansk vesttårn og et langhus fra 1773 med samtidigt sakristi i øst. Et romansk kor og skib, det første med tagrytter, og et middelalderligt våbenhus blev nedrevet 1773. Orienteringen har afvigelse til nord.

Det fire stokværk høje *vesttårn*, der er den nuværende kirkes ældste del, må være en tidlig tilføjelse til den *†romanske bygning*, bestående af kor og skib (p. 2461), som 1773 veg pladsen for det nuværende langhus. Ukendskab til de ældre bygningsdele vanskeliggør en datering af det interessante tårn; på

Fig. 3—4 Ketting. 3, snit i skibet fra 1773, set mod tårnets østmur med spor efter det romanske skibs spærfig. 4, snit i tårnet, set mod nord. 1:150. Målt af Holger Schmidt 1960.

baggrund af dets enkeltheder er det forsvarligt at sætte opførelsestiden til o. 1200, og det må i hvert fald anses for givet, at tårnet ikke kan være opført efter århundredets midte.

Kettingtårnet er nær beslægtet med de brede vesttårne i Broager (p. 2291) og Notmark (p. 2486), og det er tilsyneladende det bedst bevarede. Nordmuren og nordre halvdel af østmuren er stort set uberørte gennem alle fire stokværk; det samme gælder vistnok resten af østmuren og sydmuren, men her er forholdene mindre klare på grund af gotiske ændringer. Vestmuren er noget medtaget og antagelig helt fornyet i 4. stokværk, men i underste stokværk står sporene af de oprindelige åbninger endnu tydeligt.

Murene i det ca. 13,5 m høje tårn er spinkle, forneden ca. 120 cm, foroven

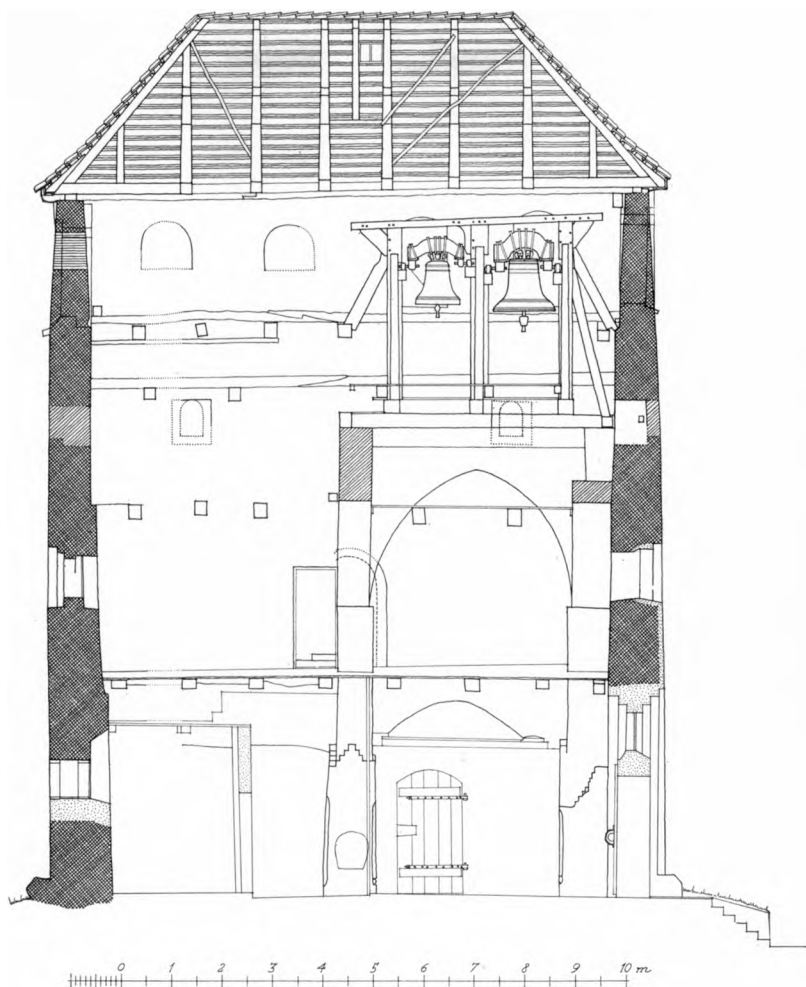

Fig. 5. Ketting. Snit i tårnet, set mod øst. 1:150. Målt af Holger Schmidt 1960.

ca. 60 cm, og skal ifølge en oplysning fra 1749, da vestmuren havde fået »en bug«, være opført af en hel sten udvendig, en halv sten indvendig og med kerne af kampesten, jord og sand¹⁶. Den anvendte *munkesten* er ret lille (25—26 × ca. 11 × 7—9 cm, 20 skifter = 203 cm). Fugerne i tårnets indre er glattede i plan med stenene, helt uden indtrykning og af en lidt sjusket virkning; mod skibets tagrum er lejefugerne indtrykket i nedre kant, stødfugerne i højre. Den gængse metode til formindskelse af murtykkelsen, aftrapning gennem tilbagespring på murens inderside, er kun benyttet i ringe udstrækning; i stedet konvergerer murens inder- og yderside næsten jævnt mod hinanden fra fod til murkrone, efter svagt kurvede linier, ganske svarende til en dorisk søjles entasis. Den herved fremkomne tilspidsning af det store tårn forlener dette med en ganske overordentlig spænding¹⁷.

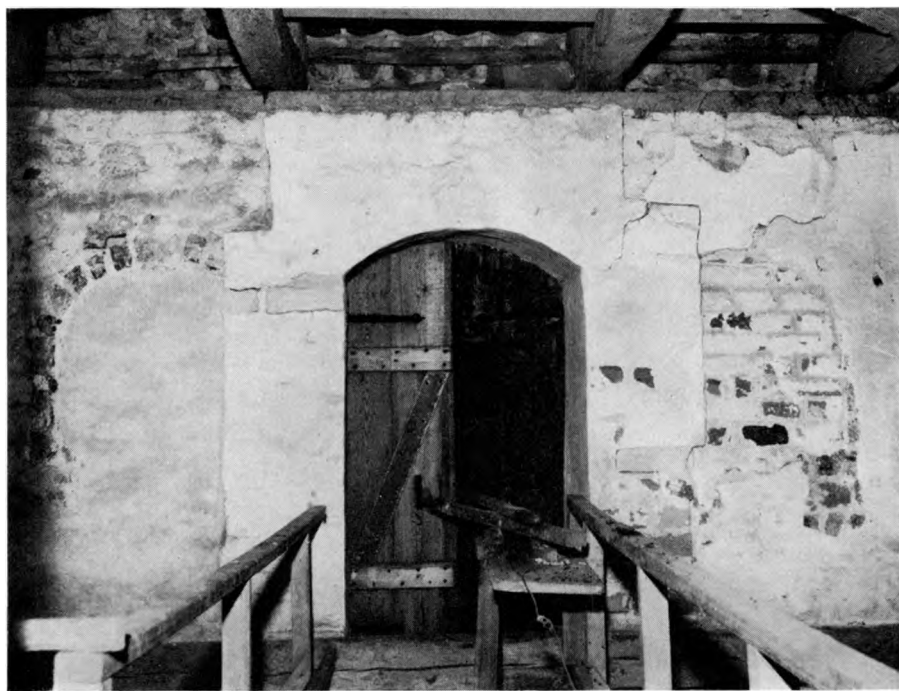
Tårnets fire stokværk adskilles af tre øst-vest gående bjælkelag, der hviler på egeremme, som er indlagt i murværket; en del af disse remme samt adskillige egebjælker (navnlig i tårnets nordre del) er oprindelige. Forbindelsen mellem samtlige stokværk formidles ved stiger, og således har det altid været. Tårnrummet (nu våbenhus, material- og fyrrum), der i gotisk tid og senere er blevet en del ændret (p. 2459), har næppe fra første færd været tilgængeligt udefra. Dets østmur brydes af to delvis blændede arkader, som hviler på en retkantet pille (fig. 3). Både pillen og navnlig de to arkader er meget uregelmæssige og kluntede, i skærende modsætning til tårnets øvrige murværk; selv om man tager senere behugninger ved stoleopstillinger i betragtning, må man formode, at arkaderne og pillens øvre del har fået den nuværende form i forbindelse med de nævnte gotiske ændringer. Pillens nedre del med skråkantet sokkel i nord (forhugget) og syd taler dog for, at tårnrummet også oprindelig har stået i forbindelse med skibet gennem to arkader, og en sådan ordning stemmer også godt med placeringen af de to vinduer i tårnets vestmur. Disse vinduer, der er tilmurede og for det søndres vedkommende delvis ødelagt, har tilsyneladende haft helt samme form som nordmurens vindue, hvis øvre del er i brug (fig. 4); et tilsvarende sydvindue er formentlig borthugget.

Andet stokværk, hvis søndre halvdel er påvirket af de gotiske ændringer, har antagelig også haft fire vinduer, placeret som tårnrummets, men af en helt anden udformning. Det nordre er velbevaret og i brug, med vandret indre stik (fig. 4) og i øvrigt rundbuet; det andet led fra murens yderflugt er muret af kvartrunde sten. Til det forsvundne skibs loft er der en mærkværdig fint udformet døråbning (fig. 3 og 5), som er delvis ødelagt i gotisk tid (p. 2460) og helt tilmuret ved opførelsen af det nuværende langhus. Åbningen er rundbuet og falset, med spejl på østsiden, og det helstens karmanslag er muret af sten med afrundede hjørner. Dørfløjen må have siddet på østsiden af anslaget, og den har kunnet stænges med en ganske spinkel skydebom, der efter bomhullets ringe mål (ca. 7×5 cm) må formodes at have været af jern.

Tredie stokværk har tilsyneladende haft otte vinduer, fordelt med to i hver mur; i alt fald de seks i nord, øst og syd er bevaret helt eller delvis, i tilmuret stand. Indvendig fremtræder de med vandret stik som nordvinduet i andet stokværk, og udvendig synes de at være rundbuede, for så vidt det lader sig afgøre gennem hvidtelagene. Vestmurens to vinduer kan skjule sig bag det gotiske og yngre murværk.

Det fjerde og øverste stokværk har af de sikkert 12 oprindelige glamhuller bevaret fire, hvoraf to i nordmuren og to i nordre halvdel af østmuren. Glamhullerne er lave og rundbuede (fig. 6), med lige gennemløbende karme¹⁸.

Da tårnet på grund af sin udformning ikke kan have været afsluttet med tvillingspir i lighed med dem, Broagertårnet fik efter en ombygning, synes kun

El. M. 1960

Fig. 6. Ketting. Tårnets nordmur i 4. stokværk. Det nuværende glamhul flankeres af to tilmurede romanske glamhuller (p. 2458).

to muligheder levnet, et valmtag svarende til det nuværende (men uden opskalk) eller et sadeltag med gavle i nord-syd; det har dog ikke været muligt at påvise spor efter murede taggavle.

Gotiske og senere ændringer i tårnet. I gotisk tid blev vestmurens søndre vindue delvis ødelagt ved indhugning af en falset, fladbuget portal, hvis dørføj har kunnet stænges indvendig med to korte bomme. Denne døråbning, der nu står som indvendig blænding og delvis skjult af en lukket stol (p. 2475), er enten ældre end eller samtidig med et større, middelalderligt byggearbejde i tårnets indre, hvis hovedformål var en styrkelse af tårnets murværk med henblik på opstilling af en solid klokkestol. Samtidig var det hensigten at overdække tårnrummet med to hvælv, men denne del af arbejdet blev ikke fuldført; det er nævnt p. 2458, at de to arkader til skibet muligvis stammer fra denne tid. Helt i lighed med den forstærkning, som på et noget tidligere tidspunkt gennemførtes i Broagertårnet (p. 2292), påbegyndte man i Ketting langs indervæggene i tårnets søndre del en opmuring af svære piller og spidse blændarkader, der standser midt i tårnets tredie stokværk som underlag for en 1749 fornyet klokkestol (fig. 5). De fire svære piller i tårnrummets sydhjørner og midte har afrappede vederlag for en halv stens hvælving; da vederlaget er ført om på nordsiden af de to midtpiller, må der givetvis også have været

planlagt piller i nordhjørnerne og et hvælv over tårnummets nordre del. I andet stokværk blev den rundbuede dør til skibets tagrum delvis dækket af midtpillen; for at bevare forbindelsen blev en del af dørens nordkarm hugget bort og en retkantet dør indsat. Ved opførelsen af det nuværende, højere langhus blændedes åbningens østside, og derved fremkom i murtykkelsen et lille rum, det såkaldte troldkammer¹⁹.

Af de nuværende glamhuller i fjerde stokværk er det ene i nord, de to i østsidens søndre del og de to i syd samtidige med eller lidt yngre end den netop omtalte opbygning for klokkestolen. Glamhullerne er fladbuede, med ydre fals; den murer, som har stået for arbejdet, kunde ikke indordne sig under tårnbygmesterens kurvede linieføring i murens yder- og indersider; de nye glamhuller opførtes i lod og kom derved til at fremhæve de romanske mures kurve.

Årstallet 1695, indhugget på tagværkets midterste bjælke (fig. 4), angiver sikkert året for det nuværende afvalmede tag, hvis opskalk og blyinddækkede gesims dog muligvis kan stamme fra 1773, da også tårnet fik en istandsættelse²⁰. Samtidig med tagværkets opsætning 1695 gennemførtes visse mur-reparationer, herunder muligvis tilmuring af østmurens to nordre, romanske glamhuller. Vestmuren var genstand for en større istandsættelse 1749¹⁶, da den havde fået en »bug«; store partier blev ommuret, og andre fik en indvendig påføring af små sten mellem stolper.

Tilmuringen af de to uregelmæssige arkader mellem tårnrum og skib er uden tvivl sket, mens det ældre skib stod og muligvis i tiden o. 1650—1700. Placeringen af den fladrundbuede døråbning i sydarkadens blændmur taler for, at tårnummets søndre del, der allerede på daværende tidspunkt må have tjent som våbenhus, endnu var tilgængeligt gennem den gotiske vestportal. Således kan forholdet have været, indtil tårnet fik sin sydportal enten ved ombygningen 1773 eller senest ved istandsættelsen 1854²¹.

Ombygningen 1773. Fra dette år foreligger dels en besigtigelse af den daværende kirke (p. 2462) med vejledende overslag for en ombygning af kor og skib, dels licitationsbetingelser for en »ny kirke« af teglsten og bygget op mod det brede tårn, som skulde repareres²⁰. Betingelserne, hvoraf det fremgår, at arbejdet med fundamenterne var påbegyndt²², blev i store træk fulgt ved opførelsen af *langhuset* og »*vindfanget*« i øst (det nuværende sakristi); af betydning for langhusets ydre var det dog, at man opgav halvstenslisener mellem vinduerne »efter den gjorde [nu forsvundne] tegning« og nøjedes med hjørnelisener. Langhuset fik fire vinduer i hver langmur og en dør i øst til sakristiet, gråpuksede mure, blyinddækket, karnisformet gesims og et mod øst afvalmet tegltag; sakristiet fik dør i syd og pulttag. Kirkerummets indre har afrundede hjørner, hvis sammenskæring med loftet var lykkedes bedre, hvis man havde fulgt det vejledende overslags flade gipsloft i stedet for licitationsbetingelsernes

Fig. 7. Ketting. Ydre, set fra sydvest.

L. L. 1959

træloft med synlige bjælker. — Bygmesteren er ukendt, men det er formentlig hans initialer: MC, der sammen med året 1773 er indhugget i en sten helt mod øst i sydturen.

Den »nye« kirke er i pastor C. Knudsens samlinger beskrevet som en udvendig meget tarvelig og simpel bygning, »der indtil for faa Aar siden [1867] stod med sine stygge graae Mure og smaa Ruder af solbrændt Glas med tætte Jernstænger, hvilket gav den et skummelt og mørkt Udseende«.

Kirken blev i årene 1851—54 benyttet af militæret til krudtmagasin¹², og krigsministeriet betalte derefter en istandsættelse af den stærkt medtagne bygning, inden denne atter overdroges til menigheden. De nuværende jernvinduer stammer enten fra denne istandsættelse eller fra 1867, da det ydre blev hvidkalket¹⁴.

Den *†romanske kirke*, bestående af kor og skib, der blev nedrevet sammen med tagrytter (p. 2463) og våbenhus (p. 2463) 1773, var af kampesten²³. Den må have været noget ældre end det bevarede tårn (p. 2455), ved hvis opførelse skibets vestre gavl antagelig blev helt nedrevet. Skibets lofts bjælker og tag har efterladt sig spor på tårnets østmur (fig. 3). Heraf fremgår, at skibets murhøjde har været godt fire meter, dets bredde godt 12; denne helt usædvan-

Fig. 8. Ketting. Indre, set mod øst.

L. L. 1959

lige bredde, der i de sønderjyske amter vistnok kun overgås af Møgeltønders knap 13 m (Tønder amt p. 1297), forudsætter en anselig længde og et stort korparti, således at den samlede længde af kor og skib næppe kan have været mindre end den, langhuset fik 1773. Tagspor giver således en korrektion til præsteindberetningen fra 1755, der siger, at kirken er »af maadelig Bygning og anseelse Baade inden og uden«; det »mådelige« kan kun have haft gyldighed for højden og den daværende tilstand i øvrigt.

Da bygningen 1589⁹ sammen med øens andre kirker blev istandsat af Peder [de Castella] murmester i Sønderborg (sml. p. 2064), var den nordre side af kirken (dvs. skibet) næsten taglam og sanghuset (dvs. korets) tag medtaget; der indkøbtes »munke« og »nonner« til reparationen, og rester af sådanne tagsten sidder endnu i skibets tagspor på tårnet. Ved bispevisitatsen 1765²⁴ blev kirken omtalt som værende i god stand, men alligevel fik den ved den p. 2460 omtalte besigtigelse²⁰ otte år senere følgende skudsmål: Kirken er »saa ledes befonden at den ikke Kan staa uden rebereres for Korred Er forligt og ferdig at falde Ned. Der for er Besludtet at Korred Med geuelft og de(n) store Bue Medt i Kiercken skal Nedbrydes og saa setes i lige lini Med den anden Mur som Bluer standen .. ,«²⁵. Såvel de p. 2460 nævnte licitationsbetingelser som murværket i det nuværende langhus tyder dog på, at man ikke blot nedrev

Fig. 9. Ketting. Indre, set mod vest.

L. L. 1959

det formentlig i gotisk tid overhængede kor og triumfbuen, men også hele skibet.

Et *†våbenhus*, omtalt i forbindelse med reparationen 1589⁹ og derfor sikkert middelalderligt, må være blevet nedrevet sammen med kor og skib 1773.

En *†tagrytter* på det romanske kor og nedrevet sammen med dette, blev 1589 kaldt det lille spir og repareret med spån og blyøm⁹. Et lille *†træspir*, der blev nedtaget af militæretaten 1852, da kirken overtoges til krudtmagasin, og foreslået genopsat 1857²⁶, var muligvis en tagrytter.

Tagværket over tårnet er som nævnt fra 1695, langhusets og sakristiets fra 1773, det første med en dragerstol på midten.

Kirken står hvidkalket, med tjæret sokkel, blyinddækket gesims og røde tegltage; de fladbuede, gotiserende støbejernsvinduer er fra forrige århundrede (p. 2461), og det samme gælder en hel del gulvmateriale, i tårn og stolestader gule mursten på fladen, i midtgangen kvadratiske gule og sorte lerfliser, i korpriet røde og grå orthoceratitkalksten og i sakristiet træ. Over langhusets og tårnets valme findes standere med smedjernsrosetter, muligvis fra 1773.

En *†solskive* blev opsat 1777 og »renoveret« år efter¹³.

†Vægmalerier. Det malede, blå draperi bag alteret, der 1863 af L. A. Win-

Fig. 10. Ketting. Maleri, »Jakobs drøm«, L. L. 1959
vistnok oprindelig i altertavlen 1743 (p. 2465).

strup foresloges overstrøget¹⁴, erstattedes af en bemaling med panelværk og søjler i klassicistisk stil; endnu bevaret 1910²⁷.

INVENTAR

Ombygningen af kirken 1772—73, der har efterladt et ret ucharmerende rum, har ikke sat sig spor i det nuværende inventar, men flere velskårne, middelalderlige figurer er overflyttet til den nye kirke, således den gotiske fløjaltertavles apostelfigurer og Marias himmelkroning, den sengotiske Mariatavle samt det unggotiske korbuekrucifiks med sengotiske sidefigurer. Sturenes prædikestol, fra 1571, har efter ombygningen stået som en kuriositet, mens kun altertavlen, fra 1743, har været nogenlunde i pagt med tiden.

Alterbordet er antagelig samtidigt med kirkens ombygning; det er muret, stærkt pudset og på de tre sider dækket af tidligere anvendte, glatte fyrrebrædder. I bagsiden og indvendig i bordet jernlåger fra 1878⁸.

Nyere *alterklæde* med kors, maskinbroderi. †*Alterklæder* skænkedes henholdsvis 1672¹ og 1735 af de »regerende« hertuginder; det første, hertuginde Augustas gave, var af atlask med brede guld- og sølv»spidser«, det andet måtte kirken selv betale syløn for 1737¹⁶.

Altertavler. 1) Skænket 1743¹⁶ af hertuginde Sophie Amalie, der fortingede arbejdet med snedker Hans Christian i Hundslev for 12 rthl.²⁸, men 1788 forsynet med nyt storfeltmaleri, hvortil en malet indskrift på postamentfeltets bagside hentyder: »1788. Renovatum d. 28. Iunii«.

I sin nuværende, reducerede stand (jfr. ndf.) består tavlen af et storstykke flankeret af korintiske halvsøjler med tilsvarende foranstillede frie søjler hvilende på 45 cm fremspringende postamenter og bærende tilsvarende gesimsfremspring. Herpå har to ca. 67 cm høje, siddende dydefigurer antagelig haft deres plads, »Troen« med bog (højre hånds attribut, kalken, mangler) og »Håbet« (fig. 11) med stort anker og fugl. De er nu anbragt på gesimsen over de lange, »lukkede stole«, der flankerer altertavlen. Topstykket, med »knækkede« volutter, har øverst et udsavet, symmetrisk skjold; de udsavede vinger ligger nu på loftet, fjernet 1927, da de flankerende stole ændredes, og deres gesimser fæstnedes til altertavlen. 1884 blev »die Decke über dem Altar« delvis nylavet af snedkermester Matthiessen, Ketting⁸.

I storfeltet sidder nu et vistnok hårdt restaureret maleri (kronik), olie på lærred, 183 × 128 cm, af Kristus på korset mellem Maria og Johannes, med mørk jordbund og dyster uvejrshimmel, Maria i blå kappe og rød kjortel, Johannes' dragt med de omvendte farver. Maleriet, der såvel i farver som malemåde dårligt harmonerer med topstykkets maleri, to siddende engle, den ene med hånden for det nedadbøjede ansigt, den anden seende opad, er rimeligvis indsat ved fornyelsen 1788, muligvis fordi det oprindelige maleri var blevet beskadiget efter omflytningen 1773—74, da degnen måtte reparere det.

Dette maleri (fig. 10) er antagelig identisk med »Jakobs drøm«, som nu hænger på skibets sydvæg; dets mål (181 × 127 cm, med ramme) og farver (olie på træ) er i overensstemmelse med henholdsvis storstykke og topfeltets maleri. Det restaureredes 1945.

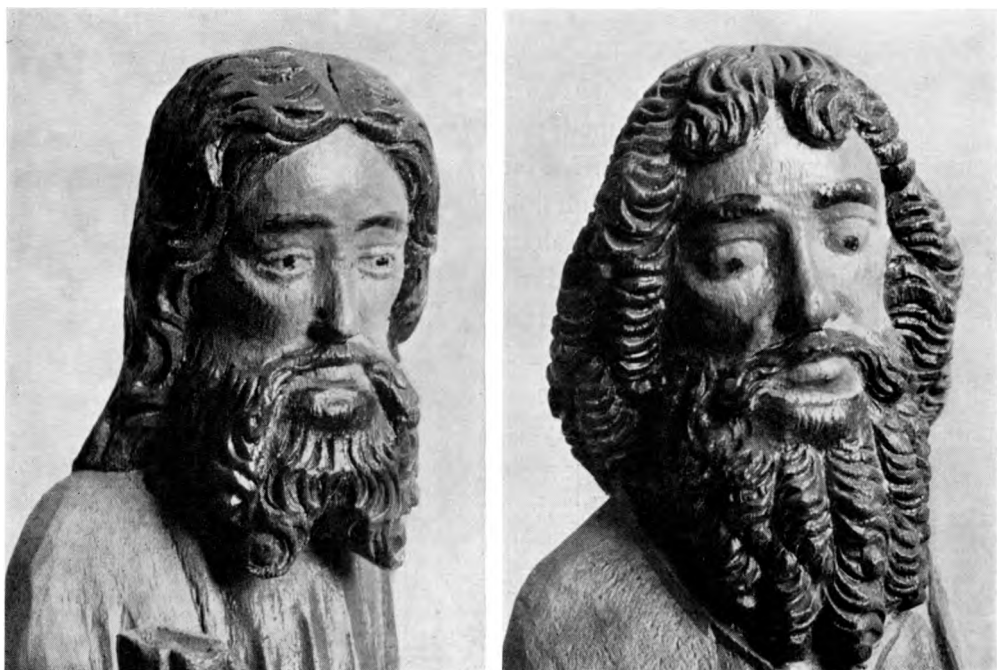
Altartavlens staffing, som muligvis går tilbage til kirkens almindelige istandsættelse 1854 (kronik), består af gråt på rammeværket, med røde, sorte og forgylde profiler, og hvidt på søjlerne med gyldne kapitæler og baser. I postamentfeltet nyere, gylden antikva: »Jesus sagde: Jeg er Opstandelsen og Livet« etc. Vingerne har under en nyere bemaling med grå storakantus i tempera- eller limfarver, den oprindelige staffing: på blå bund grå båndakantus følgende vingens konturer, med små, gule eller brunlige akantusblade og midtpå kassetter med firblade og muslingeskalmotiver.

2) Fra kirkens *†gotiske fløjaltertavle* fra o. 1450, som først udskiftedes 1743 ved den nuværende altartavles anbringelse, er bevaret 12 figurer, Kristus og Maria fra »himmelkroningen« (fig. 13) samt ti apostle, nu opstillet på de altartavlen flankerende stole. To apostelfigurer er forsvundet ligesom den »mishandlede Gjenløser« (præsteindb.), sikkert Kristus som smertensmand, der måske har haft sin plads i predellaen. De 47—50 cm høje apostle (fig. 12), der har stået i fløjene²⁹, er grove i figurskæringen, fladt udskåret på bagsiden og næsten alle med issehul, hvori træprop; de har for størstepartens vedkommende mistet deres attributter og kun Johannes, Paulus og Jakob maior kan derfor identificeres³⁰. I midtskabet har de to siddende figurer fra Marias himmelkroning haft deres plads, nu opstillet henholdsvis nord og syd for alteret.

L. L. 1959

Fig. 11. Ketting. »Håbet«. Dydefigur fra altartavlen 1743 (p. 2464).

L. L. 1959

Fig. 12 a—b. Ketting. Detaljer af apostelfigurer fra den gotiske taltertavle (p. 2465).

Alle figurerne er afrensede for oprindelige farver og kridtgrund og opmalede med glinsende oliemaling 1927³¹. — Ifølge præsteindb. 1809 blev tavlen, efter at den var kasseret som hovedaltertavle, ophængt i våbenhuset; 1884 (Haupt) var kun figurerne bevaret, opstillet ved den nye altertavle, på prædikestolen og i degnestolen³², en opstilling der rimeligvis stammer fra restaureringen o. 1854.

Sidealtertavle (fig. 14), sengotisk skabstavle fra begyndelsen af 1500'rne, kun 136 × 104 cm, nu uden fløje. I skabet den apokalyptiske madonna med barnet, i solgisel på måneseglen, omgivet af en oval rosenkrans. Foroven en plan baldakin af rankeværk med store kolbeblomster under fladbue flankeret af fialespir. — Ved restaureringen 1948 suppleredes bl.a. en del solstråler, nederste halvdel af rosenkransen, nogle småstykker i baldakinen og Jesusbarnets venstre underarm med æblet samt den nederste del af rammeværket³³.

De sekundære farver³⁴, der af restaurator beskrives som tjæreagtige, rensedes; de middelalderlige farverester, hvoraf en del var bevaret bl.a. på figuren, beskrives ikke. Forgylningen på Marias krone og barnets hår udbedredes.

Om Maria-alterets ry beretter Pontoppidan 1730³⁵: .. »zu Ketting wird noch ein Marien-Bild aufgehoben, welches unter dem Papstthum in grossem Ruff gewesen, und den Ruhm einer sonderbahren Heiligkeit und Krafft, Mirackel zu thun, gehabt hat«. Hertil er fra nyere tid knyttet et helbredelsessagn³⁶, hvorefter den helbredtes krykke skulde være opstillet ved siden af alteret. Endnu

Fig. 13. Ketting. Himmelkronings-scene fra den gotiske taltertavle (p. 2465).

L. L. 1959

1663¹ og formentlig længe efter hang tavlen i koret ved degnestolen, o. 1900 stod den i vest ved foden af pulpituret³², nu ophængt på nordvæggen mellem de to østligste vinduer.

Altersølv. Kalk (fig. 16), skænket 1684, bestående af sengotisk, sekstunget fod med usædvanligt mønster på standkanten, krydsende rundstave og firblade, samt knop med graverede versaler: »Ihesvs«. På en af fodtungerne graveret kursiv: »Peter Enwaldt³⁷ — AS — Eva Maria Enwaltin 1684« i krans af to sammenbundne grene. På den modstående side pånitted, støbt krucifiks. Nyere, trinde skaftled og lavt bæger. 18,5 cm højt, forgyldt³⁸. Ved krucifiksets fødder to utydelige stempler, et bymærke med tre tårne samt mesterstemplet, vistnok sammenskrevet PM (el. P I) i tunget felt. Samtidig, forgyldt *disk*, 15,3 cm i tv., med graveret IHS i cirkel på skraveret bund og, overfor, cirkelkors på baggrund af koncentriske cirkler, flankeret af samme stempler som på kalken.

Oblatæske, skænket 1703, trind og glat, ca. 6 cm høj, låget 12,8 cm i tv.m.; på dettes overside graveret versalindskrift: »Anna Margaretha Wulfin A(nn)o 1703«, omgivet af bladkrans. Under bunden mestermærke for Jürgen Matzen Jürgensen, Sønderborg (Bøje 2733).

Vinkande, skænket 1703 og udført af samme mester som oblatæskan. Den har profileret fod på aftrappet fodplade, svagt indknebet skaftled og pæreformet korpus med næbtud og bøjlehank forneden endende i fliget skjold; gæk af tvedelt volut. Ret fladt låg, uden knop, med lille hængsellåg over tuden. Ca. 27 cm høj. På forsiden af korpus graveret skriftbånd, med versaler: »Hans Paulsen. Anna Maria Paulsen«³⁹ over graveret alliancevåben, hans strålesol med ansigt, hjelmtegnet tre påfuglefljer, hendes tværdelt, med vinget klode i første felt, skaktavl i andet, hjelmtegnet halv kriger i profil til højre, med venstre (skjulte) hånd i hofte, i højre hævede hånd en vinget klode. Nedenunder våbenet »1703«. Under fodpladen samme mestermærke som på oblatæskan. †*Vinflaske* og †*skål*. 1842 meddelte biskop Tetens, at hans datter, justitsrådinde Sophie Tetens, København, havde skænket kirken en sort porcelænsskål til brug ved kommunionen i stedet for den hidtil brugte glasflaske, »af hvilket Synet ofte har været anstødeligt for hendes Øie og Sands«⁴⁰.

Sygekalk, (fig. 15) tidligere kirkens hovedkalk, ifølge kirkebogen¹ skænket 1658 af den fyrstelige forvalter på Gammelgård, Alexander Poss⁴¹, efter at Brandenborgerne havde røvet to †*sølvkalke* og †*diske*. 18,5 cm høj, på sekstunget fod, der på tre tunger har støbte, pånittede figurer af Kristus på korset og Maria og Johannes, på de tre andre graverede versaler: »Alexander Pos«. På de trinde skaftled graveret: »Ano 1661« og »Ihesvs« (en senere reparation har blottet et glat bælte på nedre skaftled). Knop med støbte, påloddede blomsterrosetter og englehoveder mellem »neglesnits«ribber. Nyere bæger. *Disk* nævnt i inventariet 1663¹, med graveret cirkelkors og under bunden giverens, sognepræstens, navn: »Joh. Monrad« (kursiv). Nyere *oblatæske* af træ med karvesnitsrosetter. *Vinflaske* af »presset« glas. Sættet ligger i et samtidigt fyrreskrin med svagt hvælvet låg, enkelt låsetøj og liljehængseljern indvendig. Udvendig vissengrønt malet, indvendig firdelt, †*Vinflaske*, indvendig forgyldt, købtes 1796 hos J. F. Nissen, Sønderborg¹³. En †*tinflaske* i »berettelsesladen« omlavedes 1742 af Arend Kandestøber i Sønderborg¹⁶.

Alterstager. 1) Sengotiske, af ret lyst malm, 55 cm høje, med lyseskål af almindelig skarpkantet form og lav, klokkeagtig fod med tre flade profilled ved overgangen til cylinderskaftet, der har sekskantet skaftled, skive mellem hulstave. 2) Fra 1500'ernes sidste fjerdedel, omtrent svarende til V.-Vanned (DK. Tisted amt p. 274) fra 1577 samt i Sønderjylland bl.a. Emmerlev (Tønder amt p. 1377) og Notmark (p. 2497). Kun 27,5 cm høje, med næsten ens fod- og lyseskåle, de sidste med glidende profiler; konisk skaft med »base« og to

Fig. 14. Ketting. Sidealtertavle (p. 2466).

L. L. 1959

bløde ringe. Tre huller i fodskålen er mærker efter forsvundne fødder (eller løver).

Et †*krucifiks* og en †*bogstol* på alteret omtales i inventariet 1663¹.

†*Messehageler*. 1596 solgtes en gammel hagel til Tandslet kirke for 10 dl.⁴²; i inventariet for 1663 nævnes en rød fløjls hagel samt en sort »blommet«, skænket af en jysk præstedatter, Anna Olufsdatter, efter Brandenborgernes plyndring¹. O. 1670⁴³ forærede hertuginde Augusta kirken en kostelig udstafferet messehagel med »tre diamanter« siddende i [krucifiksets] naglegab¹, antagelig den gamle, flossede og ubrugelige hagel, hvoraf kirken 1761 havde en indtægt på 27 mk. ved salg af guldtrusser og »tre bøhmiske sten«¹⁶.

Alterskranke, 1950, med svære »renæssancebalustre«. 1754 fik Hans Christian

snedker ved Augustenborg (antagelig altertavlens mester) 27 mk. for at lave og male »eine neue Lehne« ved alteret for dem, der går til alters¹⁶.

Døbefont (fig. 21), med indskåret, delvis ødelagt årstal »1772« i kummens bund, af eg, pokalformet, 81—85 cm høj, med akantusblade på skaft og kumme, den sidste afpasset til dåbsfadet. Grå, med hvide blade samt lidt rødt. — 1781 fik snedker Peter Hansen 2 mk. 8 sk. for at gøre »eine Pille« under fonten¹³.

Fontekumme(?), *vievandskar(?)* eller *verdsligt trug(?)*. En stor, ret flad kumme, 35 cm høj, 80 i tv., af grovkornet granit, med ni flade, (2—3 cm i relief) primitivt hugne mandshoveder fandtes 1909 nedgravet i præstegårdens have og er nu i museet på Sønderborg slot (nr. II, 152). Såvel formål som alder er ubestemmelig; de »tidløse« hoveder virker ikke romanske, og det samme er tilfældet med det enlige hoved på en tilsvarende kumme i Gram kirke (Haderslev amt p. 801, hvor den uden grund er betegnet som romansk).

†*Døbefonte*. En synsforretning 1735⁴⁴ meddeler, at degnen havde flyttet »Daaben« seks Hamburgeralen til den nordøstre side, og den »er nu ny opbyggt [og] er opmuret ligesom den gamle af kalk og mursten«. Om denne font, der rummede både en (romansk?) fontegryde og to messingfade (jfr. ndf.) er identisk med den ovennævnte kumme på en murstensfod, om der har været en anden kumme eller kun en murstensopmuring til det endnu bevarede dåbsfad, derom oplyser kilden intet.

Dåbsfad, o. 1575, sydtysk arbejde, med hjort-og-hund frise i drevet arbejde på randen samt i bunden omkring cirkelfelt med bebudelsen; 55,7 cm i tv. Fadet er måske identisk med det messingbækken, som hofmester Munck til Gammelgård skænkede 1669¹. †*Fontegryde*. 1735 var der i den gamle font en †*kobberkedel*, som vejede 18 pund, og som degnen fik provstens tilladelse til at overtage, samt to †*messingbækkener*; det ene vejede 3 ½ pund, det andet skar degnen i stykker og lavede et fyrfad af halvdelen⁴⁴.

Dåbskande, egentlig vinkande, af københavnsk porcelæn, sort, med guld kors.

**Fontehimmel*, barok, o. 1630, af S. A. Claudi-Hansen beskrevet som plump, med smågavle, topengel og due. Ret velbevaret staffing med overvejende grønne, blå og røde farver. Lå 1910 på loftet i stærkt beskadiget stand efter at være faldet ned en årrække før³², nu i museet på Sønderborg slot (nr. II, 74, II, 158—164).

Korbuekrucifiks (fig. 19), unggotisk, o. 1300, svarende til og antagelig fra samme værksted som Hørup (p.2371), med *sidefigurer* (fig. 17-18) fra begyndelsen af 1500'erne, nu anbragt oven på de lukkede stole på hver side af altertavlen. Krucifiksfiguren, der kom til kirken som gave efter hertuginde Annas død 1668¹, måler 163 cm; den hænger på et yngre, gotisk kors, hvis korsarme består af to planker, en glat, hulkantet, lagt på en skråkantet med gotiske korsblade, hvoraf størsteparten blev nyskåret ved restaureringen 1946⁴⁵. Nedre korsarms

L. L. 1959

Fig. 15—16. Ketting. 15. Sygekalk 1661, tidligere alterkalk (p. 2468). 16. Alterkalk 1684 (p. 2467).

kvadratfelt, som før istandsættelsen var savet af og sat op på korset, med en udstemning for at give plads til fødderne, rekonstrueredes. Ved samme lejlighed afdækkedes under et tykt lag hvidt på figuren, sort på korset, en yngre, barok staffering: naturlig karnation med bloddråber, mørkt hår og skæg, grøn tornekrone samt rødt lændeklæde med bred, gul bræmme langs kanterne. De sparsomme farvespor fra den oprindelige staffering er ikke beskrevet af restaurator⁴⁶. Under korstræets barokke staffering, gulbrunt med sorte kanter og grønne blade samt gulbrune evangelistsymboler på grøn bund, var bevaret en del af den oprindelige staffering, gråt på korset med røde profiler; i korsarmsfelterne har muligvis også oprindelig været malede evangelistsymboler, i hvert fald skimtedes i nederste, bedst bevarede felt, fjer fra en vinge, antagelig engelen, på sølvbaggrund. — 1668 var krucifikset ophængt på nordvæggen¹, 1910 på sydvæggen (fot.) og efter restaureringen atter på nordvæggen.

De sengotiske, velskårne sidefigurer⁴⁷, hvis nederste del er afsavet, og som nu kun er ca. 85 cm høje, er på fyrreplader anbragt ved siden af altertavlen sammen med apostlene fra $\dagger$ altertavle. Johannes-figuren mangler desuden en del af venstre tinding og håret her. Oliemalede som apostelfigurene. 1910 i nu-

Fig. 17—18. Ketting. Sengotiske sidefigurer til fig. 19 (p. 2470).

L. L. 1959

værende opstilling, men tidligere anbragt på den Augustenborgske stol³² (jfr. p. 2475).

†*Korgitter*. »Kordøren« nævnes endnu i sidste halvdel af 1600'rne¹.

Prædikestol (fig. 23) i ungrenæssance, fra 1571, rimeligvis skænket af Thomas Stures (d. 1563) enke, Berte Ahlefeldt, og af samme snedker som har udført prædikestolen til Sturernes begravelseskirke, Notmark (p. 2500); den nuværende opstilling (mellem de to østligste vinduer på sydvæggen) er fra 1773, hvad der er angivet ved et indskåret årstal fornedet på døren. Den uregelmæssigt polygonale stol består af fire fag samt et dørfag. Storfelterne har smal, omløbende karnisramme og foroven en æselrygbue med fordybede versalindskrifter hentydende til de naive relieffer nedenfor: 1) »de scuepninge«, over Evas skabelse (fig. 20), 2) »Adm vnd Evam«, over syndefaldet, herunder bevokset jordsmon med lavt træ, hvori to rovfugle, 3) »Christvs am crvtze«, over Kristus på korset mellem Maria og Johannes, og 4) »de vp erstadige«, over opstandelsen. På hjørnerne står stive, men herlige karyatider på småkonsoller og under joniske kapitæler, fra opgangen: mand i kappe og knæbenklæder holdende fugl (fig. 20); kvinde med opslidset kjole, med begge hænder holdende cirkulær, rundpudset hat foran brystet; mand i tidsdragt holdende bog; kvinde i knækort dragt med

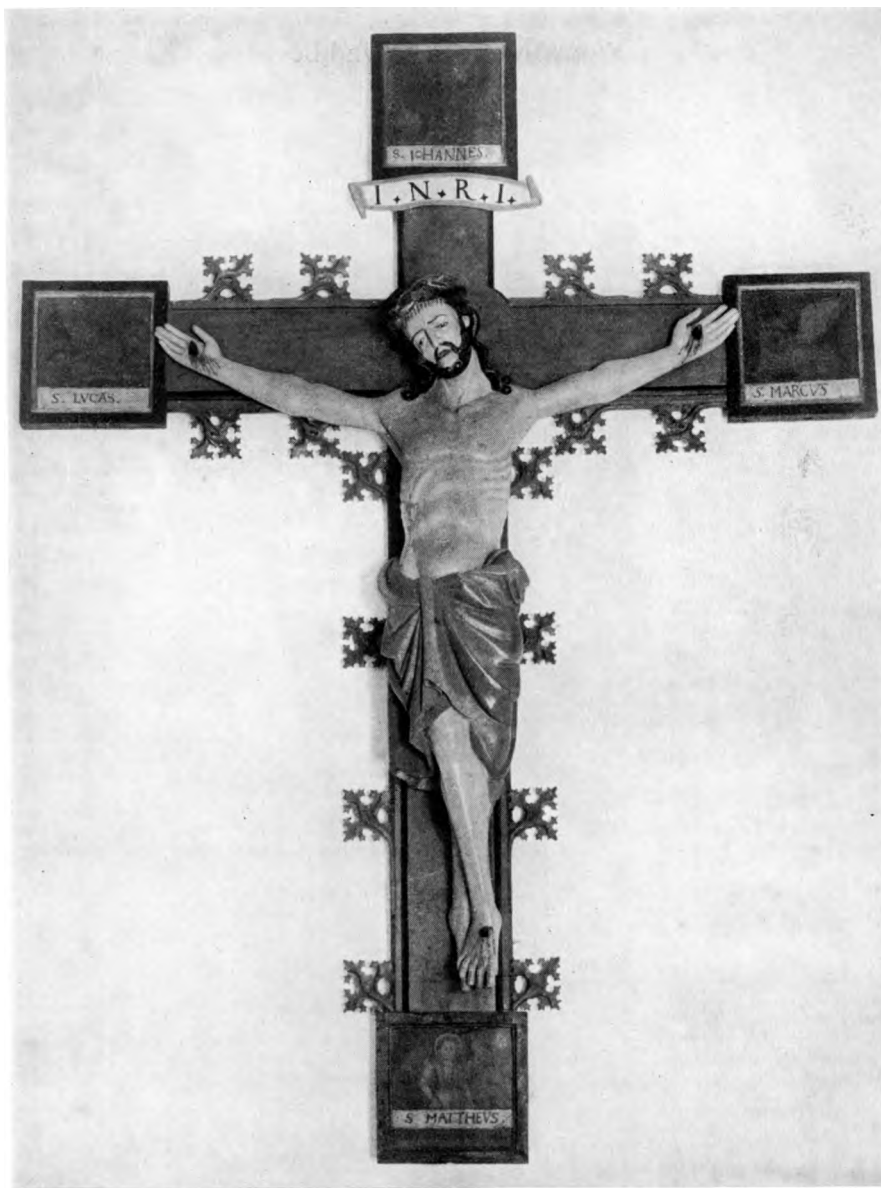
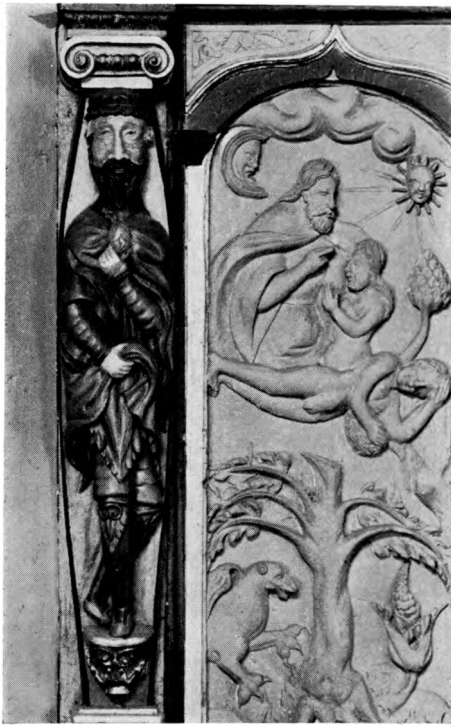

Fig. 19. Ketting. Unggotisk korbuekrucifiks (p. 2470).

L. L. 1959

små pufærmer, holdende sværd og vægt (Retfærdigheden?), overkroppen frontal, benene i profil, i gangart; herme, nøgen kvinde med skulderslag, holdende på skaftvolutten med begge hænder. Varieret fladsnit smykker frisens hjørnebøjede fremspring (englehoveder), hjørnefelterne over æselrygsbuerne (bladværk), postamentfelterne (bladranker med portrætmedailloner) samt postamentfremspringene (livligt agerende kvinder i helfigur). I frisefelterne er der toliniede, indskårne versalindskrifter: 1) »Dat wort vnser gades / bliet in ewic

L. L. 1959

Fig. 20. Ketting. Prædikestol 1571. Detalje (p. 2472).

heit, 2) salich sint de dat wort / gades horen vnd bevaren«, og herunder ganske småt: »luca ..« 3) »wol iw horet de horet mi / wol iw voractet de voract mi«, herunder: »lvc c. 10« 4) »gi sint id nictde dar reden svder / iwes vadrs geist ist de dorc iw red [et]«, herunder »ma . . «.

Samtidig, svajet underbaldakin med akantusbladribber, foroven endende i mands- eller kvindehoved, forneden samlet i et korintisk kapitæl, der oprindelig sikkert har fortsat i et søjleskæft. Eet hoved nu forsvundet, et andet halveret, antagelig ved opsætningen 1854¹² af den enkle fyrretræsopgang, med flad-ovale gennembrydninger. Oprindelig har der sikkert ved foden af trappen været en portal, fra hvilken den afkortede og ændrede dørfløj (fig. 22) er det eneste levn, nu anbragt i højde med stolens postament, på de gamle, akantusfligede gangjern, af hvilke det øverste er lagt

lige hen over frisefeltet. Dørens storfelt har kølbue som stolen, men med brede, kannelerede pilastre på høje postamenter, med fladsnitsansigter. I kølbuen indskårne versaler: »Goliath vnd Davit«, der ses indskåret i feltet nedenunder, stående på et postament, hvorpå »IF. Anno« og under postamentet årstallet for ændringen (i forbindelse med kirkens ombygning) »1773«. I frisefeltet fladsnitsranker, på krongesimsen indskåret: »im iar wns heren 1571 is disse stol maket«.

Samtidig, polygonal himmel med fem frie sider; under frisens vinkelbøjede hjørnefremspring hængeknopper med akantusblade samt nogle fornyede, enklere. Fire uregelmæssigt rundbuede topstykker med reliefskårne våbner for Thomas Sture og hustru, født Ahlefeldt, og deres svigersøn Hans Blome. — Stolen står egetræsmalet med grå felter, rødt, guld og sort på kølbuer og tværgående lister. Den østligste karyatide (fig. 20) prøveafdækket og stafferet: rød lilla kappe, hue og sko, sorte strømper, bleg karnation og sort skæg samt gylden konsol og kapitæl. Himmels staffering svarer til stolens, våbnerne har uheraldiske farver. Trappen hvid og grå. Et »skønt †timeglas« skænktes 1668 af hertuginde Anna¹.

Stoleværk 1927, efter tegning af arkitekterne Dall og Mundt, Sønderborg. Det forrige enkle †stoleværk⁴⁸ indrettedes 1854¹² i forbindelse med restaureringen

efter kirkens anvendelse som krudtماغasin (kronik). Det udførtes af snedker Elholm i Krumom⁴⁹.

Skrifte- og degnestol fra 1854⁴⁹ (jfr. fig. 8), ved østvæggen, på hver side af alteret, med enkelt panelværk og frie »pilastre« bærende gesimsen, der 1927 forlængedes hen til altertavlen, og hvorpå de tidligere omtalte figurer fra den nuværende og forsvundne altertavle samt krucifiksets sidefigurer er opstillet.

Lukkede stole. 1) Fra o. 1773, i tårnummet, anbragt foran oprindelig vestdør, måske til »kirkegangskonerne« [kvinder, der efter at have barslet, skulde »læses« ind i kirken af præsten]⁵⁰. Forne- den glat panel med gesimsliste og smal, glat dør; stor, rundbuet åbning flankeret af frie »pilastre« med toskanske kapitæler, hvorover enkel gesims. Mørkt ege- malet. 2) 1854, ifølge Raben⁴⁹ udført af snedker Elholm til eget brug, i vest, lige syd for døren. Den består af to fyldingspaneler forneden, bærende tre toskanske søjler og med enkel gesims; lille indgangsdør fra nord, med to frisefyldinger. 3) Samtidig stol med lavt fyldingspanel og glatte gavle, i skibets nordvesthjørne.

†*Herskabsstole.* Ifølge stolestaderegistret 1580⁵¹ ejede Gammelgård det første stolestade både i syd og nord; efter en omplacering 1750²⁰ tilhørte 2. og 3. stol i koret i syd og nord forpagterne af henholdsvis Gammelgård og Augustenborg. Ifølge inventariet 1663¹ var Gammelgårds stol smykket med adeligt våben. 1773 var stolen placeret mod nord i skibet med indgang fra den vestligste kvindestol⁵⁰.

†*Brudestol,* på sydsiden, omtales allerede 1580⁵²; 1750 var den anbragt mod nord i koret²⁰.

**Kirkekiste,* senmiddelalderlig, jernbunden og ganske svarende til Sønderborg (p. 2093, nr. 1), nævnt første gang i inventariet 1663¹. Den er 108 cm lang, 64 bred og 40 høj, står på to sortmalede træbjælker og har lås i den ene ende samt een jernring for hver ende af det let buede låg; træet egetræsmalet. I museet på Sønderborg slot (nr. II, 211).

Dørfløje. 1) 16—1700'rne, i tårnets syddør, samlet af syv høvlede og pløjede planker og bundet af to vandrette, profilerede revler samt tre kraftige, forsæn-

L. L. 1959

Fig. 21. Ketting. Døbefont 1772 (p. 2470).

L. L. 1959

Fig. 22. Ketting. Dørføj til prædikestolen (p. 2474).

forbi det tredie vindue fra vest. Opgang nord for midtgangen, båret af seks støbejernssøjler fra opsætningen 1878⁸ af orglet, hvis façade bryder pulpituret. Herpå står samtidige, enkle bænke, hvoraf nogle med malede navne på ryglænene samt tre, fra nordpulpituret, nummereret 4—5—6. †*Pulpiturer*. Ifølge stolestaderegistret 1580 måtte dels bolsmændenes svende, dels nogle af kådnerne stå på »loftet«⁵³. 1611 bekostede præsten et pulpitur, hvor de unge karle havde deres plads 1663¹; 1749 byggedes et nyt²⁰, som 1773 overflyttedes til den nye bygning og anbragtes »på nordsiden øverst mod altret«. Endnu 1854 omtales foruden det vestlige (med seks stole) og »mellemste pulpitur« — på nordsiden, ligeledes med seks stole — tillige det nordlige nærmest altret (med fire stole)⁵⁰.

kede gangjern; udvendig beslået med siksakmønstrede, sømbe-slåede jernbånd, der inden for et fladrundbuet felt danner et stumpvinklet mønster med op- og nedadvendende vinkelspidser og midtpå en stjerne. Stor, muligvis gotisk skydelås af træ, 76 cm lang og 21,5 cm tyk, med affasede sider og fæstnet til døren med fem jernbånd. Fligget nøglebeslag, fra 1700'rne. Udvendig rødbrun, indvendig brunmalet. 2) 1700'rne (jfr. dog p. 2460), mellem tårnrum og skib, samlet af fem planker ved hjælp af to vandrette, profilerede revler samt to gangjern, der ender i en tunge. Rektangulær 1700-tals lås; spor efter ældre lås. Brunmalet.

Nogle til gotisk kasselås, anbragt på yngre dør i tårnets sydmur.

Pulpitur, i vest, fra 1773 f.²⁰, med enkle, rundstavprofilerede fyldinger; den nordre halvdel stammer fra et 1946 nedtaget nordpulpitur, der strakte sig lige

Orgel 1878, fra Ph. Furtwängler & Söhne, Elze, Prov. Hannover⁵⁴, ombygget af Marcussen og søn 1958. Otte stemmer. Oprindelig façade i nygotisk stil.

Pengeblok, 1773(?), trind, beslået med lodrette jernbånd og foroven to vandrette; oval pengeslidse og cylinderlås.

Sortmalet. Lige inden for vestindgangen. En *†fattigkasse* skænkedes 1740 af Hans Petersen på Gammelgård og forsynedes af kirken med ekstra jernbånd og hængelås¹⁶.

Klingpung, nyere, af brunligt fløjls med maskinbroderi; defekt sølvklokke og drejet skaft. På pulpituret.

Maleri, af S. Tetens, biskop over Als og Ærø 1819—47, testamenteret kirken 1891³². Brystbillede, en face til venstre, i sort frakke med hvidt halsbind og ridderkors; oval, mahognifineret fyrreramme, 69 × 56 cm. På lærredets bagside sortmalet skriveskrift: »Stephan Tetens Stifts Provst til St. Knuds Kirke i Odense, fød 1773 d. 7. Maj, Religionens Lærer i Iesu Christs Aand, der ved sit blide Foredrag hæver Sjælen imod og forædler alle Tilhøreres Hjerter, offereres dette min Pensels ufuldkomne Arbejde. A. E. Fich ...

1813«⁵⁵. En ældre, enslydende tekst med samme slags bogstaver og med samme hånd skimtes under den nuværende. Over prædikestolsopgangen. Sml. kirkegårdsmonument nr. 6.

Lysekrone 1952, leveret af K. Eibye, Odense.

Kirkeskib, vistnok model af fregatten »Norske Løve«, med skibspapirer⁵⁶ af følgende indhold: »Dette Skibs oprindelige Bygning af Styrmand Christian Thomsen i Ketting er Omtrentlig skeet imellem 1770—1780. Istandsæt og repareret 1818 af Joh... Bruhn, Jürgen Matzen og Ernst Bruhn — gaaet i Forfald 1852 da Kjerken var fyldt med Krudt og 1855 istandsæt med nye Master, Ræer og Takkelads samt opmahlet etc. etc., hvortil Sognets Velhavende [har] givet et Bidrag ... og Kirkeværger ...sen, og Jørgen...«. Østligt over midtgangen.

L. L. 1959

Fig. 23. Ketting. Prædikestol 1571 (p. 2472).

Tårnur, »L. Petersen Sonderburg 1892, Geschenck von H. Erichsen Semor in Ketting«, reliefversaler på urværkets træramme, †*Sejerværk* 1596¹, opsat 1597 i tårnet og delvis anskaffet for de penge⁴², som salget af en †messehagel (p. 2469) gav⁵⁷. Et gammelt sejerværk er anbragt i tårnets andet stokværk⁵⁸.

Klokker. 1) 1300'rne, stor, skriftløs(?)⁵⁹, 92 cm i tv. (Uldall p. 54). 2) 1554, støbt af Gerhard van Mervelt. Om halsen, mellem profillinier, en smuk ornamentbort med putti mellem palmetter og bladranker og herunder indskriften (slutningen et distichon), med reliefversaler: »Verbvm domini manet in æternvm; facta pio Thomae Stver est campanvla ivssv gerardi a mervelt artifi-ci[s(qve)] manv 1554« (»Guds ord bliver i evighed. På Thomas Stures fromme befaling er denne lille klokke lavet ved kunstneren Gerhard van Mervelts hånd 1554«). Hankene har skæggemasker. Ifølge et sagn⁶⁰ var klokken oprindelig tiltænkt Notmark kirke, hvis tårn imidlertid var for svagt til at bære den tunge klokke. Den store klokke indskibedes ifølge Ulkebøls regnskab for 1602⁶¹ til Kbhvn., men indløstes inden afsejlingen, delvis ved lån fra andre kirker⁴². Kirkebogen beretter således¹, at Ketting sognefolkene 1603 betalte 25 rdl. til Ulkebøl sognemænd og 25 rdl. til Hørup mænd for den overvægt, deres klokke havde, »och saa indlødse selff dend store Klokke i torned, der den schulle vehret bortført efter Koningl. Befaling«.

†*Klokke*. I beskrivelsen 1663¹ omtales »den lille Klocke, der henger i Spiren [tagrytteren] ... Støbt i Min Sal. Farfaders Hr. Johannis Monrads tid« [1589—1623]. Antagelig forsvundet ved tagrytterens nedtagning 1773, jfr. p. 2463.

Klokkestol, af eg, til to klokker, med indhugget: »17 49« i de to ydre, lodrette stolper (jfr. opmåling fig. 3). Nyere ophængning af begge klokker.

GRAVMINDER

*Gravsten*¹. O. 1800. Christian Iessen, f. 1743, »Cabinetsprediger 1765, Hofprediger zu Augustenburg 1775«, d. <1812>, og hustru Anna E. F. Iessen, f. Mehlby, f. 1753, d. <1834>, samt <deres datter Helene Iessen, f. 24. maj 1785, d. 10. aug. 1855>. Gråhvid kalksten, 173 × 113 cm, med fordybet versalindskrift. 1941⁶² anbragt op ad tårnets vestmur efter en tid at have været fjernet fra kirken.

2) O. 1828. Bened. Louise Friedr. Elisab. Germar, f. Rotger, f. i Gluckstadt 3. dec. 1783, gift smst. 27. sept. 1805, d. i Augustenb. 11. dec. 1828. Grå kalksten, 166 × 105 cm, med versaler og skriveskrift; foroven kors mellem 11 stjerner og over sommerfugl. Foran præstegårdens havedør.

†*Gravsten*. Nævnt i kirkebogen som begravet mellem 1653 og 1666. »Hans Hiensen og hans Kone, Peder Hiensen etc. af Stoffnsbyl. Udhuggen sten, neden for kordøren, »for Gammelgårds stol«¹. — Se endvidere ndf.

† *Murede begravelser*⁶⁵ er omtalt i pastor Johs. Monrads beskrivelse 1663⁶³:

1) »Monrad Begravelse er udi choret under dend udhuggen Steen, derudi ligger begravnen min sal. Farfader H. Johannis Monrady [d. 1623], med sin sal. Hustru Anna Vogetz, och min sal. Moder Catharina Matzdatter ...«⁶⁴.

2) En »Begravelse er straks neden for, er ikkun en Muur imellem, ded lod min sal. Fader Hr. David Monrad [d. 1653] selff bekoste och opmure. Hvorudi dend sal. Mand ochsaa self ligger begravnen med min sal. Stifmoder Catharina Petraa aff Rostock«. Heri tillige nedsat Johs. Monrads hustru, Jaccobine Beckin af Augsburg, »fuldsøsteren« Cartharina Monrad og halvsøsteren Margaritha Monrad, begge døde i deres jomfrustand, samt »Velforneme Mand Karsten Eggebeckes aff Flensborg lille Søn Asmus som uformodentlig døde her paa Gammelgaard och Ao. 1675 dend 6. August der bleff nedsatt.« I denne begravelse var der plads til tre lig ved siden af hinanden og tre ovenpå. — Præstebegravelsen »oppe ved alteret« repareredes 1755¹⁶ og 1783¹³.

3) »Neden denne begravelse [dvs. sekretæren på Augustenborg, Anthon Heinrich Deichmanns »neden Chors-Døren« (vistnok ikke muret)] er Pensionarius Alezander Posse's paa Gammelgaard«. Heri nedsat datteren Sophia Margaret, d. 20. febr. 1677.

Kirkegårdsmonumenter. 1) O. 1839. Christian August Burchardi, »Prediger in der Kettinger Gemeinde und Probst in der Süderharde«, f. i Sønderborg 2. nov. 1751, d. i Ketting 13. maj 1839, og Christiana Theresia Sophia Hüttenrauch, g. Burchardi, f. i Waldenburg i Sachsen 10. sept. 1761, d. i Ketting 1. marts 1832. Støbejernskors med hjerteformede korsarmsender og foranstillet, ottekantet støbejernsplade, på hjerteformede fødder, og kronet af lille dobbeltvolut, med gravskriften i relief (antikva). På kirkegårdens sydvesthjørne.

2) O. 1848. »Hier ruhen die ersten Opfer des Schleswig-Holsteinischen Krieges, Major v. Michelsen, Lieutenant v. Lützwow, Unterarzt Weiss«, alle fra Kieler jægerkorps, hårdsårede i fægtningen foran Flensborg 9. april 1848, d. af deres sår på Augustenborg lazaret. Granitstele, ca. 187 cm høj, på dobbelt aftrappet, skråfaset sokkel og med pyramideformet afslutning foroven; indskrift med fordybet, gulmalet antikva og versaler. Øst for koret, fællesgravsted med nr. 4.

3) O. 1848. P. G. Neraae, kapt. ved 12. bataillon, såret ved Slesvig 23. april 1848, d. 11. maj samme år. Granitsten med indhugget oval, hvori fordybet antikva. Indgærdet af støbejernsgitter.

4) O. 1848. Lionel von dem Knelebeck, kaptajn ved 3. lette bataillon, f. i London 27. juni 1807, såret ved Dybbøl 28. maj, død i dansk fangenskab 29. maj 1848. Støbejernskors, 191 cm højt, med spidsbuede korsarmsender, hvori gennembrudt firblad over to stavværksvinduer. Gulmalet relieffraktur, på tysk. Samme sted som nr. 2.

5) »Over Danske Krigere, faldne for Fædrelandet, satte 2den Reserve Bataillon dette Minde den 20. Mai 1850«. Kalkstensplade lænet op ad natursten⁶⁶.

6) O. 1855. »Biskop emeritus over Als og Ærøe, Doctor philosophiæ Stephan Tetens«, kommandør af Dannebrog og Dannebrogsmænd, f. 7. maj 1773, jubellærer i kirken og skolen 10. nov. 1847, d. 5. jan. 1855, og hustru Karen Sophie Tetens, f. Gaarder, f. 13. okt. 1771, d. 21. april 1844 (sml. maleri p. 2477). Stele af kalksten, på aftrappet sokkel og over plint; foroven tresidet afsluttet. På den indfældede, rektangulære marmorplade fordybet skriveskrift.

7) »Minde over 10 danske Soldater døde paa Lazarettet i Ketting 1864«. Sten med rektangulær, indfældet marmorplade⁶⁷.

8) Fra slutningen af 1800'rne. Smedejernskors med sekundær indskrift. Rektangulær skriftplade, fra hvis øvre og nedre hjørner udgår volutbånd, der mødes ved korsstammen; nederst rhombeformet plade med småvolutter.

9) 1922 (tegnet af arkitekt Th. Havning) over de fra sognet faldne i verdenskrigen 1914—18.

KILDER OG HENVISNINGER

LA. Åbenrå. Ketting præstearkiv: Bb 9. 1801—1920. Akter over kirkens og præstegårdens bygninger og inventar samt kirkegården. — Ca 1—2. 1551—1673 og 1718—33. Ketting kirkes regnskabsbøger. — Cd. 1773 og 1854. Stolestadefortegnelse. — Als sønder herreds provstearkiv: 1864—72. Konceptbog. — Sønderborg provstearkiv (efter 1879): 1879—1919. Sager ang. de enkelte sogne. Ketting, Lysabild. — De augustenburgske godser, aflevering fra Kiel, C IV, nr. 108. 1749—1850. Ketting, Kirchensachen. — Biskoppen over Als og Ærø: Sager ang. de enkelte sogne. 1649—1864. Ketting, Lysabild, Nordborg. — Augustenborg kirkeinspektorat: 1776—1848. Kirkeregnskaber og kirkeregnskabsbilag. — RA. Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet. I. Departement 1848 ff. Kirkesager: Kirkeregnskabsbøger for Als og Ærø stift 1692—1860. Kettinger Kirchenbuch 1774—1860. — Ærø-Als stift. Adserballe, Hørup og Ketting. Kirkeregnskaber. 1847—62. — Rtk. Revid. Rgsk. Kirkeregnskaber: Nyborg provstis kirkeregnskaber 1662—74. — Se i øvrigt arkivalier for Sønderborg provsti i almindelighed p. 2051. — Kgl. Bibl.: Præsteindberetning til Thurah 1755. — Ny kgl. Saml. 2683. 4to. Bd XI: Pastor Chr. Knudsen: Samlinger til Øen Als' historie og beskrivelse. — Præsteindberetning af C. A. Burchardi 11. aug. 1809 (NM). — Chronik Ketting. Angelegt 1898 (ved embedet). — Synsprotokol 1923 ff. (ved embedet). — Kirkeklokkecirculære 1918 (NM). — Museumsindberetninger af S. A. Claudi-Hansen 1910 og P. Kr. Andersen 1946 (istandsættelse af altertavlemaleri og krucifiks), 1944—45 (forundersøgelse af inventar) samt 1945 og 1948 (istandsæt, af maleri og sidealtertavle). — Undersøgelse og beskrivelse ved Elna Møller og Erik Moltke 1959, 1960 og Vibeke Michelsen 1960. Supplerende oplysninger ved Jørgen Slettebo og ved sognepræst H. A. P. Damgaard 1962.

Haupt II, 405 f.—J. Raben: Ketting Kirke etc., i Fra Als og Sundeved, hefte 2, 1928.

— H. A. P. Damgaard, i Den nordslesvigske Kirke II, 384.

¹ LA. Åbenrå. Ketting kirkebog 1653—80 og 1685—94, jfr. pastor Chr. Knudsen: Samlinger til Øen Als' Historie og Beskrivelse (Ny kgl. saml. 2683, 4°, bd. XI) indeholdende: 1) uddrag af et gammelt manuskript om Ketting af præsten Johs. Monrad d. Yngre

1666 og præsteindberetning af hans eftermand Johs. Poulsen 1690; delvis trykt hos J. Raben. ² Raben pr. 18. ³ Johs. Monrad skriver, at Gammelgårds ejere synes at have »Største Jus« til at kalde en sognepræst, eftersom fogedens navn på Gammelgård sættes først i hans farfars, Johs. Monrads kaldsbrev 1589 (Raben p. 35). ⁴ Kirkehist. Saml. 4. rk. II, 657, sml. Nye kirkehist. Saml. V, 318 f., hvoraf det fremgår, at kirkens forhold administreredes af danske kancelli 1660. — Når præsten 1653 fik ikke mindre end tre kaldsbreve, nemlig fra lensmanden på Nyborg, fra hertuginde Anna af Sønderborg og fra menigheden (Raben p. 18 f.), viser det, at den kongelige overhøjhed før 1660 blev bestridt både fra de sønderborgske hertugers og fra menighedens side, men uden virkning. ⁵ LA. Åbenrå. De augustenburgske godser, aflev. fra Kiel G IV, nr. 88, 1670—1846. Das herz. Patronatsrecht, jfr. RA. Fynske reg. 1670—80, fol. 166 f., hvor det ses, at sognepræsten 28. juni 1670 fik kgl. konfirmation på sit kald. ⁶ Raben p. 31 f. ⁷ Samme p. 6, jfr. kronik og RA. Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet. I. Departement 1848 ff. etc. Kettinger Kirchenbuch 1774—1860. ⁸ Augustenborg kirkeinspektorat: 1747—1885. Kirkeregnskaber og -sager. ⁹ RA. Tyske kancelli. I. A. A. (—1670). 98 II. 1567—91, 1609. Akter vedr. forhandl. m. enkedronning Dorothea og Hans d. Y. om den gejstl. jurisdiktion på Als og Ærø. ¹⁰ 1720 omsattes kirkegårdsdiget af Hans Hjulmand i Ketting og 1730 af Peter Nielsen i Ketting (Raben p. 8). ¹¹ RA. Ministeriet f. Kirke- og Undervisningsvæsenet. I. Dep. 1848 ff. Kirkesager: Ærø-Als stift. Adserballe, Hørup og Ketting. Kirkeresk. 1847—62. ¹² RA. Ministeriet f. Hertugd. Slesvig. II. Dep. B. nr. 365. Bygningssager, 1854. Læg: Sønderborg amt 1854. ¹³ Augustenborg kirkeinspektorat. 1776—1848. Kirkeresk. og -bilag. ¹⁴ Augustenborg kirkeinspektorat: 1855—80. Kirkebygningerne, kirkeinventaret og kirkegårdene. ¹⁵ Ketting præstearkiv: Ca 2. 1718—33. Kirkeregnskabsbog. ¹⁶ »...in der Mitten aber oben mit Feld-Steinen, hernach bis an die unterste Balcken mit Sand und Erde gefüllt gewesen«. Aflev. fra Kiel C III 6 (Als bispedømmes visitatorsalsager) nr. 559. Kirkeresk. 1737—74. ¹⁷ Tårnpartiet på Tveje-Merløse kirke i Holbæk amt har den samme karakteristiske tilspidsning. ¹⁸ Fastslået ved en mindre udhugning 1960. ¹⁹ Om forskellige sagn knyttet hertil, se SJyM. 21. årg. 1945, p. 87. — Rummet siges også at have været benyttet som benkammer og fængsel. ²⁰ De augustenburgske godser, aflev. fra Kiel C IV, nr. 108. 1749—1850. Ketting, Kirchensachen. ²¹ Als sdr. hrd.s provstearkiv: 1851—68. Synsprotokol. ²² Enten må der være tale om fundamentgrøfter langs det romanske $\dagger$ kors flankemure, eller også må nedrivningen af hele den romanske bygning have været vidt fremme inden licitationen, hvilket måske er det mest sandsynlige, eftersom nybygningen fuldendtes samme år. ²³ Pastor Knudsens saml. (Kgl. Bibl.). ²⁴ LA. Odense. Fyns bispearkiv: 1732—1803. Visitatsprotokol. ²⁵ Grunden til kirkens nedbrydning tillægges præstekonen, madam With. En søndag skulde der være faldet en klump ler ned ved siden af hende i stolen; hun blev herover så forskrækket, at hun erklærede ikke mere at ville komme i kirke, førend man fik en ny (SJyAarb. 1942, p. 198). ²⁶ Sønderborg amtsarkiv: Sager til Sønderborg-Nordborg amters journal XVI (kirkesager). ²⁷ Ses på ældre fot. af Hude (NM). ²⁸ Kirken måtte udlægge betalingen for tavlen, 36 mk., da hertuginde endnu ikke ved regnskabs afslutning havde betalt (note 16). ²⁹ Sml. den i opstillingsmæssig henseende beslægtede tavle i Nieblum, Kr. Südtondern (Kunstdenkm. p. 310). ³⁰ Apostlene i den nuværende opstilling, fra syd: 1) Lukket bog i venstre hånd, højre underarm mangler, 2) lodret, åben, fremadvendt bog i højre, venstre hånd ved brystet, med ret stort, uregelmæssigt rundt hul til det tabte attribut, 3) (fig. 12 b) lukket bog i højre hånd, venstre underarm mangler, 4) (fig. 12a) bogpose i højre, venstre arm afbrudt, 5) fuldkægget, med stor tonsur, lukket bog mod brystet i venstre, rundt lodret hul til tabt attribut i højre hånd, 6) holdende kjortel med venstre hånd, snip over håndledet, uregelmæssigt rundt hul i venstre, fremrakte hånd, 7) Johannes, højre, velsignende hånd mangler fingre, en del af kalkfoden afbrudt, 8) i begge hænder holdende stumpvinklet dannet attribut, afbrudt foroven og -neden, med halv, oval gennemboring (Jakob

minor?), 9) holdende åben, fremadvendt bog i højre og stort, rundt, lodret hul efter tabt attribut i venstre hånd, 10) Paulus, skaldet, med enkelt pandelok, lukket bog i højre, sværdhæfte i venstre.³¹ Ved maler Chr. Poulsen, Sønderborg (J. nr. 505/28, NM).

³² Jfr. Ketting præstearkiv: Bb 9. 1801—1920. Akter etc.³³ Rammeværkets profil er (indefra): smal platte, rundstav, hulstav, bred platte; denne profil er kun oprindelig på øverste, tværgående rammestykke samt det øverste af sidestykkerne, idet det nederste brædt før restaureringen 1948 var næsten forsvundet, mens sidestykkerne var udsvejfede, hvilket måske er foretaget 1668, da der i regnskabet noteres: 20 sk. for »et taufler at henge Maria Billedet i« (RA. Rtk. Revid. rgsk. Kirkeresk.: Nyborg provstis kirkeresk. 1662—1674).

³⁴ Maria har mørk olivengrøn kjole og mørkt slag med røde folder, solstrålerne er hvide på gulbrun baggrund, baldakinen grøn med røde og hvide blomster.³⁵ Theatrum daniæ, p. 245, jfr. Raben p. 15.³⁶ SJyM. 21. årg., 1945, p. 83 f.³⁷ Forpagter på Gammelgård fra 1684, se P. Kr. Iversen: Gammelgård, i SJyAarb. 1949, p. 97; P. E. begravet i Oksbøl, Als nr. hrd.³⁸ 1738 fik Carl guldsmed i Sønderborg 3 mk. 14 sk. for at omlave sølvkalken, og 1749 reparerede Hans Brücke, Sønderborg. den for 1 mk. (note 16).³⁹ Ifølge kirkebogen (note 1) husfoged og pensionair [dvs. forpagter på Gammelgård fra 1689, jfr. note 37], og hustruen, født Sleisemann.⁴⁰ Als sdr. hrd.s provstearkiv: 1671—1879. Kirkelige sager ang. de enkelte sogne.⁴¹ Forpagter fra 1653, jfr. note 37.

⁴² Ketting præstearkiv: Ca 1. 1551—1673. Kirkeregnskabsbog.⁴³ RA. Rtk. Revid. rgsk. Kirkeresk.: Nyborg provstis kirkeresk. 1662—74.⁴⁴ Aflev. fra Kiel C III 6 (Als bispedømmes visitatorialsager) nr. 560.⁴⁵ Af billedskærer J. Christensen, Sønderborg. Af hele blade var kun enkelte bevaret på den vandrette korsarm.⁴⁶ I nedre korsarmsfelt malet: Restaureret anno 1946.⁴⁷ Ifølge V. Thorlacius-Ussing (Billedskæreren Claus Berg, 1922, p. 95) af mesteren for Notmark-krucifikset (p. 2513, note 36) og korsfæstelsesgruppen i Ørsted, Odense amt, muligvis dog fra Claus Bergs eget værksted.⁴⁸ På fot. fra 1910 (NM) ses endnu mange maledede navne på stolestaderne.⁴⁹ Raben p. 7, jfr. note 8.⁵⁰ Deres plads i kirken var både 1773 og 1854 (Ketting præstearkiv: Cd. 1773 og 1854. Stolestadefortegnelse) i den første (dvs. østligste) stol på sydsiden i skibet.⁵¹ Raben p. 22 og 57.⁵² Raben p. 27.⁵³ Raben p. 25 ff.⁵⁴ Disposition, se note 14.⁵⁵ Jfr. Raben p. 17 samt Weilbachs kunstnerleksikon I, 310.⁵⁶ Fundet i skroget 1915, da skibet nedtoges i forbindelse med kalkning af kirken (kronik).⁵⁷ Jfr. Raben p. 14.⁵⁸ Skal ifølge Raben p. 14 være kommet til kirken fra Augustenborg.⁵⁹ På den øverste halsfrise er der muligvis spor efter en indskrift.⁶⁰ Raben p. 12; vedr. en anden version, se A. Ussing: Det gamle Als, 1926, p. 248.⁶¹ LA. Åbenrå. Ulkebøl præstearkiv: 1589—1691/92. Kirkeregnskabsbog; jfr. SJyAarb. 1942, p. 193.⁶² Hr. Jessen til Maibølgård foreslog dette år stenen restaureret og bragt til kirken (synsprotokol).⁶³ Raben p. 46 ff.⁶⁴ Beskrivelsen fortsætter: »Men alle deres Døde Ben lod jeg sammen samle och indlægge i en Ny Eegekiste d. 10. August 1675, saa der nu kan staa en Kiste ved denne Ny, och 2 Kister ofven paa, saa der er ikkun 1 Kiste i denne Begravelse«. ⁶⁵ Oplysninger om de nedennævnte kan findes i kirkebogen (note 1), delvis trykt hos Raben. ⁶⁶ Krigergrave p. 67 f. ⁶⁷ Samme p. 124.